

УДК 911.3:314(=163.2)(477.74-15)

В. И. Тодоров, асп.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра економічної та соціальної географії.
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65026, Україна

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ В БОЛГАРСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ УКРАЇНСЬКОГО ПРИДУНАВ'Я

Розглядаються особливості динаміки і руху болгарського населення різних частин Українського Придунав'я. Визначено основні ознаки демографічних процесів у болгарських поселеннях. Показаний взаємозв'язок цих процесів і геодемографічного районування території.

Ключові слова: Українське Придунав'я, демографічні процеси, демографічний перехід, тип відтворювання населення, депопуляція.

Вступ

Україна характеризується одним з найбільших у Європі темпів депопуляції населення. Тому особливо *актуальним питанням* є дослідження демографічної ситуації в різних регіонах держави. В цій статті розглянемо особливості демографічних процесів у регіоні Українське Придунав'я, до складу якого входять дев'ять районів південно-західної частини Одеської області (Арцизький, Білгород-Дністровський, Болградський, Ізмаїльський, Кілійський, Ренійський, Саратський, Тарутинський та Татарбунарський райони). Тут разом з представниками титульної нації проживають болгари, росіяни, молдовани, гагаузи й багато інших національностей.

Фактичний матеріал та методи дослідження

Дослідження особливостей демографічних процесів у межиріччі Дунаю і Дністра містяться у роботах колективу кафедри економічної і соціальної географії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова [1–3]. У них показано, що межиріччя Дунаю і Дністра відрізняється більш сприятливими в порівнянні з Одещиною в цілому демографічними процесами. При цьому південна частина межиріччя, з більш строкатим етнонаціональним складом населення, вигідно виділяється більшою народжуваністю і меншою смертністю. Однак практично відсутні комплексні дослідження взаємозв'язку між демографічними та етносоціальними процесами.

Таким чином *мета* даної статті полягає у вивченні сучасних змін в характері демографічних процесів серед болгарського населення Українського Придунав'я. В основу поданої роботи автор поклав матеріали районних управлінь статистики регіону, первинну статистичну

інформацію на рівні окремих населених пунктів, матеріали польового опитування та бібліографічні джерела.

Для аналізу сучасної специфіки динаміки і руху болгарського населення Українського Придунав'я проведемо групування населених пунктів по особливостям етнонаціональної структури населення. В даному дослідженні демографічні процеси розглянемо в розрізі українських, болгарських, російських, молдавських, гагаузьких і поліетнічних типів поселень. До числа перших п'яти типів поселень віднесемо населенні пункти, в яких на долю однойменних етнонаціональних груп приходиться абсолютна більшість населення. До поліетнічних поселень віднесемо населенні пункти, в яких жодна етнонаціональна група не має абсолютної більшості в структурі населення. Такий підхід дозволить показати особливості демографічних характеристик болгарського населення, їх відмінності від аналогічних характеристик інших етнонаціональних груп.

Результати дослідження та їх аналіз

Динаміка чисельності населення в значній мірі є демографічною траєкторією, якою проходив розвиток Українського Придунав'я. В останні 50 років завершився демографічний перехід від традиційного екстенсивного типу відтворювання населення до сучасного звуженого типу відтворювання населення.

Чисельність населення Українського Придунав'я за станом на 1.01.2001 року становила 655,5 тис. чол., або 26,3% від загальної чисельності населення Одеської області. П'яту частину населення (129,0 тис. чол.) межиріччя Дунаю і Дністра склали етнічні болгари. Історико-географічні особливості господарського освоєння та значний період локалізації у межах регіону адміністративно-територіальних одиниць різних ієрархічних рівнів обумовили відмінності його демографічних показників від загальнообласних.

Інтенсивний розвиток широких за масштабом та глибоких по своїй сутності процесів депопуляції значно погіршало демографічну ситуацію в Українському Придунав'ї. При цьому межиріччя Дунаю і Дністра продовжує характеризуватися більш сприятливими, ніж Одеська область в цілому, параметрами зміни чисельності населення. Починаючи з 1995 року, природне убунання населення стало визначальним у динаміці його чисельності. Тут показники народжуваності складають 8–12‰, смертність населення завдяки кращій демографічній структурі значно менша, ніж в інших районах Одеської області (в північній і центральній частинах Одещини показники смертності в середньому перевищують 20‰) [2, с. 52]. Відзначимо, що депопуляція населення Українського Придунав'я почалася на 4 роки пізніше, ніж у середньому по області.

В межиріччі спостерігаються значні територіальні відмінності в параметрах демографічних процесів на рівні базових адміністративно-територіальних одиниць і різних етнонаціональних груп населення.

Якщо в період з 1959 по 2001 рік найбільш сприятливими тенденціями зміни чисельності населення характеризувалися адміністративні райони *Придунайської геодемографічної зони* (Болградський, Ізмаїльський, Кілійський, Ренійський райони), то в період з 1992 по 2001 рік — адміністративні райони *Задністровської геодемографічної зони* (Білгород-Дністровський, Саратовський, Татарбунарський райони). За дев'ять років чисельність населення Задністров'я збільшилась на 0,4%. При цьому тільки тут спостерігалось позитивне сальдо міграції. За аналогічний часовий відрізок людність Придунайської геодемографічної зони, у якій питома вага болгар у загальній чисельності населення складає 23,6%, зменшилась на 2,5%. Це обумовлено впливом двох демографічних факторів. По-перше, зниження показників народжуваності і різке збільшення смертності привело до зменшення природного приросту населення, а з 1996 року тут спостерігається депопуляція населення. По-друге, до кінця ХХ сторіччя мінімізований вплив на формування абсолютної чисельності населення мігрантів, що прибули в період суспільно-політичних криз у південній і східній частинах Молдови. Однак різкий обвал коефіцієнта природного приросту населення, раніше найбільш благополучної в демографічному відношенні частини межиріччя, дозволяє припустити, що статевовікова структура населення не зазнала глибокої трансформації і найближчим часом можливо кардинальне поліпшення демографічних процесів.

В Арцизькому і Тарутинському районах, які складають *Центральну геодемографічну зону* (34,6% населення болгар), кризова демографічна ситуація є наслідком подальшого падіння чисельності населення, обумовленого зменшенням людності міських і сільських поселень. За період з 1959 по 2001 рік зменшення чисельності населення цих районів склало 23,0%. В даний час Арцизький район щорічно втрачає в середньому 0,95% свого населення. Небачена для мирного часу смертність на рівні 18,6‰ (2000р.) ставить район на грань демографічної катастрофи.

Болградський район (60,8% населення болгар) продовжує виділятися серед адміністративних районів міжріччя Дунаю і Дністра найвищою народжуваністю. Тільки тут у період з 1959 по 2001 рік ріст людності склав більш 50%. Зростання людності адміністративної одиниці визначається зростом як міського (20,6%), так і сільського (65,8%) населення. Останній показник є абсолютно найкращим серед всіх районів Одеської області. Тут вперше у регіоні була досягнута відносна стабілізація народжуваності (10,4% у 1997 році і 10,3% у 2000 році).

За специфікою динаміки чисельності населення в останнім десятилітті ХХ століття болгарські населенні пункти в цілому відрізняються в гіршу сторону від гагаузьких і поліетнічних поселень меншими показниками росту чисельності населення та в кращу сторону від українських, російських і молдавських поселень меншими темпами зменшення людності. Усередині самого ареалу розселення болгар також спостерігаються розходження в особливостях руху населення. Темпи росту болгар

рського населення коливалися від 99,1% у Болградському районі до 91,4% в Арцизькому районі. Болгарські сільські поселення Арцизького району, виділяючись меншою народжуваністю і більшою смертністю, щорічно в середньому втрачали 1,0% населення (таблиця 1).

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення етнонаціональних типів поселень

№	Поселення	Темпи росту (%)			Щорічний коефіцієнт приросту (%)			
		1996 к 1992	2001 к 1996	2001 к 1992	1992-1996	1996-2001	1992-2001	
1	Болгарські	100,3	96,9	97,2	0,06	-0,63	-0,32	
	Арцизький район	100,2	91,2	91,4	0,04	-1,85	-1,00	
	Болградський район	100,7	98,4	99,1	0,17	-0,32	-0,10	
	Ізмаїльський район	100,8	96,3	96,5	0,20	-0,73	-0,32	
2	Гагаузькі	101,7	100,9	102,6	0,41	0,19	0,29	
	3	Українські	99,7	95,5	95,2	-0,07	-0,92	-0,55
		Арцизький район	103,5	93,0	96,3	0,86	-1,45	-0,42
4	Ізмаїльський район	99,9	95,2	95,1	-0,03	-0,98	-0,56	
	Російські	99,8	96,2	96,0	-0,06	-0,77	-0,45	
	Арцизький район	100,3	95,9	96,2	0,07	-0,83	-0,43	
5	Ізмаїльський район	99,3	96,5	95,9	-0,16	-0,71	-0,47	
	Молдавські	99,0	95,2	94,3	-0,24	-0,98	-0,65	
	6	Політнічні	101,2	98,0	99,2	0,29	-0,40	-0,09
7	Арцизький район	97,3	99,0	96,4	-0,66	-0,20	-0,40	
	Болградський район	104,9	93,5	98,1	1,19	-1,34	-0,22	
	Ізмаїльський район	101,4	99,2	100,7	0,36	-0,15	0,08	

Більш докладно зупинимося на особливостях руху населення болгарських поселень Арцизького і Болградського районів, які характеризуються різними якісними типами демографічних процесів. Найбільшими темпами депопуляції населення серед болгарських населених пунктів цих районів виділяються великі по людності (більш 2000 чол.) поселення Арцизького району і малі (менш 2000 чол.) села, віддалені від адміністративних центрів районів. Чисельність населення Виноградівки, Главан, Нової Іванівки, Острівного, Голиці щорічно зменшувалась більш ніж на 1%. Динаміка компонентів природного руху населення Виноградівки й Острівного визначалась збільшенням народжуваності, смертності і природного приросту. У Главанах, Голиці, Новій Іванівці, навпаки, спостерігалось різке зменшення народжуваності на тлі подальшого зросту смертності. Найближчим часом відмітку в -1% щорічного приросту населення може перейти ще ціла група населених пунктів. Це, насамперед, Задунаївка, Баннівка, Владичень, Оріхівка з катастрофічними коефіцієнтами смертності (у 2000 р. — у Задунаївці — 23,4‰, у Банновці — 22,3‰, у Владичені — 23,4‰, в Оріхівці — 26,2‰).

Причинами стрімкого підвищення смертності, крім суто демографічних факторів, були такі, як погіршення матеріального рівня життєдіяльності населення, значне скорочення доходів, розпад державної безкоштовної системи охорони здоров'я, скорочення кількості медичних закладів, особливо в сільській місцевості, погіршення екологічної ситуації. Викликає занепокоєність розповсюдження інфекційних захворювань, підвищення смертності серед осіб працездатного віку. Помітно зросло число смертельних випадків від побутових і виробничих травм, самогубств, тощо.

Збільшилась чисельність населення тільки трьох поселень Болградського району — Городнього, Нових Троян, Василівки. Зростання людності Городнього є наслідком переваги позитивного значення міграційного сальдо над абсолютним значенням показника природного приросту. Збільшення чисельності населення Нових Троян — позитивним природним (тільки в 1996 році смертність була більше народжуваності на 0,3‰) і механічним приростом. У Василівці позитивні темпи приросту чисельності населення визначаються компенсацією від'ємного природного приросту позитивним міграційним сальдо і, навпаки, від'ємного міграційного сальдо позитивним природним приростом.

Демографічна ситуація ускладнюється тим, що болгарські поселення характеризуються сполученням високої частки пенсіонерів з низькою часткою дітей і підлітків у статеві-віковій структурі населення. Болгарським населеним пунктам у цілому властивий дуже високий рівень демографічної старості (більш 18% населення у віці старше 60 років). Аналогічний рівень демографічної старості (по шкалі Ж. Боже-Гарньє — Е. Росета), але з трохи більш високою часткою жителів у віці старше 60 років, спостерігається тільки в молдавських населених пунктах. Інші поселення характеризуються середнім (гагаузький тип) і високим (український, російський і поліетнічний типи) рівнями демографічної старості. Разом з тим практично в усіх болгарських населених пунктах збільшується коефіцієнт "утриманства", що характеризує співвідношення чисельності чистих споживачів матеріальних благ до кількості виробників.

Висновки

Таким чином, характеристика демографічних процесів в болгарських населених пунктах в значній мірі взаємопов'язана з адміністративно-територіальним підпорядкуванням, місцеположенням та їх людністю. В якості основної тенденції зміни характеру демографічних процесів слід відзначити зменшення народжуваності та збільшення смертності, яке привело до падіння наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. людності практично всіх болгарських поселень. Виключення складають три населені пункти Болградського району — Василівка, Городне, Нові Трояни.

Формування нового типу демографічної поведінки найбільш активної у репродуктивній поведінці частини молоді в кризовій ситуації

має винятково велике значення. Без розробки і впровадження в життя економічних, юридичних, психологічних та інших заходів, спрямованих на трансформацію переважаючої на даний момент демографічної ситуації, неможливо докорінно змінити характер демографічних процесів.

Література

1. *Географія Одещини: природа, населення, господарство* / Під ред. О. Г. Топчієва. — Одеса: Астропринт, 1998. — 88 с.
2. *Одеський регіон: природа, населення, господарство* / Під ред. О. Г. Топчієва. — Одеса: Астропринт, 2003. — 182с.
3. *Одесская область: Территориальная организация и структура хозяйства. Концепция социально-экономического развития* / Под ред. О. Г. Топчиева, Б. Н. Стречень. — Одесса: Маяк, 1991. — 294 с.

В. И. Тодоров

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра экономической и социальной географии,
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65026, Украина

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В БОЛГАРСКИХ ПОСЕЛЕНИЯХ УКРАИНСКОГО ПРИДУНАВЬЯ

Резюме

Рассматриваются особенности динамики и движения болгарского населения различных частей Украинского Придунавья. Определены основные признаки демографических процессов в болгарских населенных пунктах. Показана взаимосвязь этих процессов и геодемографического районирования территории.

Ключевые слова: Украинское Придунавье, демографические процессы, демографический переход, тип воспроизводства населения, депопуляция.

V. I. Todorov

Odessa I. I. Mechnikov National University,
Department of Economic and Social Geography
Dvorianskaya St., 2, Odessa, 65026, Ukraine

DEMOGRAPHIC PROCESSES IN THE BULGARIAN OF THE UKRAINIAN DANUBE

Summary

The features of dynamic and movements of the Bulgarian population in different parts of the Ukrainian Danube are esteemed. The basis tags of demographic processes in the Bulgarian settlements are determined. The interconnection of these processes and demographic geographical demarcation of the territory is described.

Keywords: Ukrainian Danube, demographic processes, demographic transition, and phylum of reproduction, depopulation.